

Чайка Т. О., кандидат економічних наук

Полтавська державна аграрна академія

ПРИЧИНИ ТА МЕХАНІЗМИ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПІДВИЩЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ

Рецензент – доктор сільськогосподарських наук П. В. Писаренко

У статті доведено необхідність підвищення родючості ґрунтів через визначення їх критичного стану, що пов'язано з розвитком ерозійних процесів, підвищенням кислотності та зменшенням гумусу. Визначено проблемні питання з проектування сівозмін як дієвого заходу з відновлення родючості ґрунтів. Наведена практика з питань підтримки якості ґрунтів і сівозмін у різних країнах-членах ЄС. Обґрунтовано необхідність запровадження економічного стимулювання для покращання агроекологічного стану сільськогосподарських земель, яке ґрунтується на методиці грошової оцінки землі. Доведено необхідність проведення лабораторних аналізів для визначення якості ґрунтів.

Ключові слова: *якість ґрунтів, сільськогосподарські угіддя, економічне стимулювання, сівозмін, сільськогосподарські виробники, біологізація землеробства.*

Постановка проблеми. На сьогодні сільськогосподарські угіддя, що становлять 70 % території України (33 млн га, або 80 % – рілля), потерпають від безвідповідальної діяльності її власників та орендарів. Так, внаслідок небувалого розвитку ерозійних процесів, площа деградованих ґрунтів щороку зростає на 90 тис. га, втрати ґрунту становлять 600 млн т, води – 16 млрд м³. З цим пов'язане обсихання й опустелювання територій, омертвіння ґрунтів. Майже кожен третій гектар (30,7 %) еродований, а другий – дефляційно небезпечний, кожний четвертий гектар – кислий. У цілому в зонах лісостепу і полісся кислим є майже кожен другий гектар (49,7–47,4 %). Середньорічні втрати гумусу внаслідок незбалансованого внесення та винесення органічної речовини й ерозії становлять більше 1,0 т/га (1228 кг/га) землі в обробітку, втрати в перерахунку лише на азот еквівалентні майже 10,0 млрд м³ газу [1].

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Стан сільськогосподарських угідь потребує термінових заходів із попередження та ліквідації ерозійних процесів, підвищення їх дефляційної стійкості, зниження кислотності й відновлення гумусу [2]. Їх ефективність залежить, передусім, від відповідального ставлення землевласників і землекористувачів, оскільки гонитва за надпри-

бутками призводить до нищівної експлуатації сільськогосподарських угідь [3]. З тої причини, що нині людство лише шукає шляхи подолання наслідків замість запобігання їхнього прояву, наразі набуває актуальності впровадження економічних механізмів стимулювання [1] щодо попередження руйнівного впливу діяльності людини на сільськогосподарські угіддя. Особливої актуальності у цьому набуває впровадження сівозмін, досвід використання яких може бути запозичений Україною у країнах-членах ЄС.

Мета досліджень – дослідити причини погіршення якості ґрунтів в Україні; визначити механізми економічного стимулювання щодо підвищення їх родючості.

Завдання досліджень – визначити стан сільськогосподарських угідь в Україні та обґрунтувати необхідність економічного стимулювання за підвищення агроекологічної оцінки земельних угідь.

Матеріали і методи досліджень. У дослідженні використовувалися методи: узагальнення – для визначення стану сільськогосподарських угідь в Україні; аналізу та синтезу – для вивчення світового досвіду, проблем і перспектив використання сівозмін; індукції – для пошуку механізмів економічного стимулювання покращання агроекологічного стану сільськогосподарських земель.

Результати досліджень. Першочерговим питанням серед сільськогосподарських виробників є розробка та впровадження сівозмін, оскільки їх обов'язковість визначена на законодавчому рівні Земельним Кодексом України від 25.10.2001 р. № 2768-III, Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» від 04.06.2009 р. № 1443-VI, «Про землеустрій» від 22.05.2003 р. № 858-IV, «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV, Постановою Кабінету Міністрів України про «Порядок розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь» від 02.11.2011 р. № 1134. Однак сьогодні лише 3,8 % сільськогосподарських підприємств підготували проекти сівозмін, що свідчить про відсутність їх практичного виконання (табл. 1).

1. Проблеми та напрями їх вирішення з проектування сівозмін сільськогосподарськими підприємствами

Проблеми	Зміст проблеми	Напрями вирішення
Сівозміна розробляється як проект землеустрою	Складність розробки проектів землеустрою: розробляють лише сертифіковані спеціалісти; тривалий термін розробки; потребує погодження та затвердження різними органами влади	Сівозмінні проекти розробляються безпосередньо сільськогосподарськими товаровиробниками, у яких є агрономи. Якщо таких фахівців у господарстві немає, воно може замовити розробку проекту сівозміни в іншого фахівця-агронома чи фахівця з ґрунтознавства. Проект сівозміни затверджує замовник
Непрактичність проектів землеустрою	Розробляються землевпорядниками, а не агрономами	Складається у двох примірниках: один – залишається в господарстві й ним виконується, а другий надсилається до контролюючого органу (Державної сільськогосподарської інспекції)
Законодавча недосконалість	Проект не підлягає зміні, тоді як виробнича ситуація може вимагати відповідних змін	Зміни можуть бути оперативно внесені до проекту виробником. Обов'язковість ведення книги історії полів із позначенням у них чергування культур
Висока вартість	Плата становить від 20 до 70 грн за 1 га	За домовленістю сторін, якщо проект замовляється в іншого фахівця

Примітка: побудовано за [3]

Доцільно відзначити досвід Європейського союзу, який використовує систему дотацій для фермерів, які виконують певні обов'язкові вимоги, спрямовані на утримання ґрунтів у належному стані:

1) обов'язкове дотримання принципу диверсифікації (сувора заборона монокультури);

2) встановлена часова обмеженість на вирощування однієї й тієї ж культури на одному і тому ж полі.

Згідно з даними Генерального директорату з питань сільського господарства і розвитку сільських територій Європейської комісії, регулювання з метою підтримки якості ґрунтів і сівозмін у різних країнах-членах ЄС відбувається по-різному (табл. 2). У цілому в Євросоюзі 100 %, а в США – 85 % землі в обробітку використовується в сівозмінах. В інших країнах, які

не зазначені вище, також немає деталізованих сівозмін, однак є свої правила контролю за якістю ґрунтів. Відбуваються вибіркові обстеження з боку наглядових органів. Ця система уніфікована й може бути запозичена в Україні.

На користь впровадження сівозмін свідчить аналіз результатів численних досліджень. Так, на частку освоєної сівозміни припадає 1,0–1,4 т/га приросту врожайності зерна пшениці озимої та понад 1,0 т/га – кукурудзи. Крім того доведено, що лише в освоєній сівозміні найефективніше використовується волога, проявляється система удобрення, обробітку ґрунту, захисту від шкідників і хвороб. В освоєній сівозміні забур'яненість зменшується у 5 разів. Освоєна сівозміна є головним фактором вологозбереження та біологізації виробництва продукції землеробства [4].

2. Особливості політики підтримки якості ґрунтів і сівозмін у країнах-членах ЄС

Країна	Зміст політики
Болгарія	Льон, соняшник та цукрові буряки забороняється вирощувати на одних і тих самих полях протягом двох років
Румунія	На одних землях не можна вирощувати соняшник понад 2 роки
Угорщина	На одних землях понад 2 роки не можна вирощувати: соняшник, пшеницю, тритикале та ячмінь. Кукурудзу на одних полях можна вирощувати не більше трьох років
Фінляндія	Сільськогосподарські виробники повинні вирощувати не менше двох сільськогосподарських культур
Франція	Фермерам дозволено вирощувати не менше трьох культур, під кожен з яких треба відводити не менше 5 % земельної площі
Німеччина	Фермерам дозволено вирощувати не менше трьох культур, під кожен з яких необхідно відводити не менше 15 % земельної площі
Греція	Не менш як 20 % земель у сівозмінах мають бути відведені під бобові культури

Примітка: побудовано за [3]

Ще актуальнішими стають роботи з хімічної меліорації ґрунтів, оскільки без внесення кальцію не підвищиться біологічна активність ґрунтів, не відбудеться зростання врожайності, ефективності використання землі, вологості й окупності добрив. Витрачена одна гривня на вапнування ґрунтів забезпечує 2–3 грн чистого прибутку. Доцільно додати, що затримання на площі 1 тонни води і використання її для формування врожаю коштує в 10 разів дешевше, ніж подача її для зрошення з будь-якого джерела. До того ж потенціальна небезпека посух на формування врожаю значно послаблюється [2].

Отже, доцільно керуватися не диктатурним встановленням механізму сівозміни, а контролювати кінцевий результат – якість ґрунтів. Це можливо зробити за рахунок спеціалізованих лабораторій, кількість яких в Україні є достатньою, а вартість таких аналізів із розрахунку на 1 га не перевищує 10 грн і є доступною для сільськогосподарських виробників. Контроль же за якістю ґрунтів можуть здійснювати місцеві органи влади та громадські організації. Ми погоджуємося з думкою В. А. Бори-

сової, що для покращання агроecологічного стану сільськогосподарських земель необхідно використовувати економічне стимулювання, яке ґрунтується на методиці грошової оцінки землі [1].

Мотивом економічного стимулювання землевласників і землекористувачів є підвищення балу агроecологічної оцінки угідь, який визначається у ході чергового агрохімічного обстеження. Необхідною умовою проведення стимулювання є зростання всіх агрохімічних показників родючості ґрунту (табл. 3).

Важелем господарського впливу на ефективність використання землі є еколого-агрохімічна її оцінка в балах; розмір штрафних санкцій за погіршення екологічного стану земель (табл. 4). Так, якщо діяльність землевласника або землекористувача призвела до погіршення агроecологічного стану ґрунту, він повинен здійснити відповідні заходи щодо поновлення його родючості та сплатити штрафні санкції, передбачені законодавством. Це сприятиме підвищенню відповідальності землевласника або землекористувача у подальшій господарській діяльності.

3. Розмір економічного стимулювання за підвищення агроecологічної оцінки земельних угідь

Збільшення величини агроecологічної оцінки земель, бали	Розмір економічного стимулювання відносно грошової оцінки землі, %	Збільшення величини агроecологічної оцінки земель, бали	Розмір економічного стимулювання відносно грошової оцінки землі, %
0,1–1,0	0,5	10,1–11,0	5,5
1,1–2,0	1,0	11,1–12,0	6,0
2,1–3,0	1,5	12,1–13,0	6,5
3,1–4,0	2,0	13,1–14,0	7,0
4,1–5,0	2,5	14,1–15,0	7,5
5,1–6,0	3,0	15,1–16,0	8,0
6,1–7,0	3,5	16,1–17,0	8,5
7,1–8,0	4,0	17,1–18,0	9,0
8,1–9,0	4,5	18,1–19,0	9,5
9,1–10,0	5,0	19,1–20,0	10,0

4. Розмір штрафних санкцій за зниження агроecологічної оцінки земельних угідь

Збільшення величини агроecологічної оцінки земель, бали	Розмір штрафних санкцій відносно грошової оцінки землі, %	Зниження величини агроecологічної оцінки земель, бали	Розмір штрафних санкцій відносно грошової оцінки землі, %
0,1–1,0	1,0	10,1–11,0	11,0
1,1–2,0	2,0	11,1–12,0	12,0
2,1–3,0	3,0	12,1–13,0	13,0
3,1–4,0	4,0	13,1–14,0	14,0
4,1–5,0	5,0	14,1–15,0	15,0
5,1–6,0	6,0	15,1–16,0	16,0
6,1–7,0	7,0	16,1–17,0	17,0
7,1–8,0	8,0	17,1–18,0	18,0
8,1–9,0	9,0	18,1–19,0	19,0
9,1–10,0	10,0	19,1–20,0	20,0

У випадку якщо величина агроекологічного балу ґрунтів не змінилася в ході проведення чергового агрохімічного обстеження, то стимулювання здійснювати недоцільно. Потрібно стимулювати розширене відтворення родючості ґрунту, бо воно мотивує власника землі й землекористувача до вкладання додаткового капіталу в охорону і відтворення родючості ґрунту.

Економічне стимулювання не повинно перевищувати розмірів штрафних санкцій у разі зміни агроекологічної оцінки в бік збільшення або зменшення. Наведений вище варіант економічного механізму раціонального використання та охорони земельних ресурсів сприятиме економічній зацікавленості землевласників і землекористувачів у підвищенні рівня родючості земе-

льних угідь, зростанню величини агроекологічної оцінки в балах.

Висновок. Таким чином, в Україні існує життєва необхідність підвищення стійкості систем землеробства на основі стабілізації землекористування та посилення їх адаптивності. Земельні ресурси та сприятливі кліматичні умови зумовлюють високий потенціал виробництва продукції необхідних сільськогосподарських культур. Постає необхідність впровадження дієвого економічного механізму стимулювання землевласників і землекористувачів щодо поліпшення якості ґрунтів, що базується на грошовій оцінці землі, оскільки стан їх родючості на сьогодні вирішує продовольчу безпеку нинішніх і майбутніх поколінь.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Борисова В. А.* Економічне відтворення природного ресурсного потенціалу АПК : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.07.02 / В. А. Борисова ; Миколаївський державний аграрний ун-т. – М. : 2003. – 39 с.

2. *Камінський В. Ф.* Наукові основи оптимізації сучасних систем землеробства в умовах зміни клімату [Електронний ресурс] / В. Ф. Камінський. – Режим доступу : zemlerobstvo.com/?p=5163.

3. *Назаренко М.* Проблемна сівозмiна [Електронний ресурс] / М. Назаренко. – Режим доступу: www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|2936&ntype=agsector.

4. *Чайка Т. О.* Розвиток виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України : [Монографія] / Т. О. Чайка. – Донецьк : Ноулідж, 2013. – 320 с.